

शोभा बोद्रे यांच्या 'लेगॉसचे दिवस' या प्रवासवर्णनातील विनोद

प्रा. संध्या शशिकांत खिलारे

संशोधक विद्यार्थ्यानी,

एस. एन. डी. टी. महिला विद्यापीठ, मुंबई. पुणे कॅम्पस, पुणे.

सारांश (Abstract):

मराठी साहित्यामध्ये विनोदी लेखनाची परंपरा मध्ययुगीन कालखंडापासून सुरू असल्याचे दिसून येते. त्यामुळे मराठी विनोदी साहित्यास समृद्ध परंपरा लाभली आहे. मराठी साहित्यातील कथा, कविता, कादंबरी, नाटक, एकाकांकिका, प्रवासवर्णन, आत्मकथन, ललित गद्य यासारख्या साहित्य प्रकाराच्या आधारे विनोदी साहित्याची निर्मिती झालेली आहे. परंतु मराठी साहित्यात विनोदाला स्वतंत्र साहित्यप्रकार अशी मान्यता मिळाली नाही. मराठी साहित्यात विनोद इतर साहित्य

प्रकाराच्या माध्यमातून फुलला आहे. आधुनिक कालखंडाचा विचार केल्यास मराठीमध्ये राम गणेश गडकरी, श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर, चिं. वि. जोशी, प्र. के. अत्रे, गंगाधर गाडगीळ, पु. ल. देशपांडे, शंकर पाटील, द. मा. मिरासदार, रमेश मंत्री, रामदास फुटाणे, मुकुंद टाकसाळे, वामन होवाळ यासारख्या अनेकांनी विनोदी लेखन केले आहे. विनोदी साहित्याने सर्वच प्रकारामधून आपले अस्तित्व सिद्ध केले आहे. आधुनिक कालखंडात मराठी साहित्यातील 'प्रवासवर्णन' या साहित्य प्रकारामध्येही विनोद पाहण्यास मिळतो. गंगाधर गाडगीळ यांच्या 'गोपुराच्या प्रदेशात', पु.ल.देशपांडे यांच्या 'अपूर्वाई' किंवा 'पूर्वरंग' यासारख्या प्रवासवर्णनामधून विनोद पाहण्यास मिळतो. प्रवासवर्णनाच्या माध्यमातून माणसांच्या मिशिकल स्वभावाचे दर्शन विनोदाच्या माध्यमातून घडताना दिसते. विसाव्या शतकाच्या अंतिम दशकात शोभा बोद्रे यांनी 'लेगॉसचे दिवस' या नावाचे प्रवासवर्णन लिहिले आहे. या प्रवासवर्णनात त्यांनी आफ्रिका खंडातील नायजेरिया या देशातील 'लेगॉस' या शहराला भेट दिली होती. त्यांनी त्याठिकाणी काही काळ वास्तव्य केले होते. या काळात त्यांनी जे पाहिले, अनुभवले यांचे वर्णन त्यांनी आपल्या 'लेगॉसचे दिवस' या पुस्तकात केले आहे. लेगॉसमध्ये भेटलेली माणसे, तेथील समाज, तेथील लोकजीवन, संस्कृती यांचे वर्णन केले आहे परंतु त्यांना त्या ठिकाणी समाजातील काही प्रथा, परंपरा, श्रद्धा, जीवनमूल्ये, समाजमूल्ये यांच्यामध्ये त्यांना विसंगती पाहण्यास मिळाल्या आहेत. त्यामधून त्यांना प्रसंगनिष्ठ, स्वभावनिष्ठ, शब्दनिष्ठ विनोद, उपहास, उपरोध, अतिशयोक्ती, शाब्दिक कोट्या, इत्यादी प्रकारचा विनोद पाहण्यास मिळाला आहे. याबरोबरच लेखिकेचा स्वभाव मिशिकल असल्याने त्यांना प्रवासापूर्वी, प्रवासात आणि लेगॉसमध्ये आलेल्या अनेक विसंगत अनुभवातून विनोद निर्माण झालेला दिसून येतो. 'लेगॉसचे दिवस' या पुस्तकामधील विनोदांचे स्वरूप काय आहे यांचा अभ्यास प्रस्तुत शोधनिबंधात करायचा आहे.

Key words : प्रवासवर्णन, विनोद, उपहास, उपरोध, शाब्दिक कोट्या, मिशिकली, विसंगती

प्रस्तावना (Introduction) :

मध्ययुगीन मराठी साहित्यातील 'लीळाचारित्र', वारकरी संतांच्या अभंग, भारुडे, गौळणी तसेच बखरी वाङ्मय, इत्यादी साहित्यातून विनोदाचे दर्शन घडताना दिसते. त्याचप्रमाणे आधुनिक मराठी साहित्यातील कथा, कविता, कादंबरी, नाटक, एकांकिका, आत्मकथन, प्रवासवर्णन, ललित गद्य यासारख्या साहित्य प्रकारातून विनोद पाहण्यास मिळतो. त्यामुळे मराठी साहित्यास विनोदाची समृद्ध परंपरा लाभलेली आहे. असे म्हणता येते. विनोदाचा जन्म विसंगतीतून होतो असे म्हटले जाते. विनोदामुळे हास्य रसाची निर्मिती होते. हास्य रसामुळे सामान्य माणसांच्या चेहऱ्यावर हास्य फुलत असते. त्यामधून त्यांना व्यक्तिगत स्वरूपात आनंद मिळत असतो. मराठी लेखक, लेखिका यांनी विनोदी लेखन करताना माणसांच्या वागण्या, बोलण्यातील विसंगतीवर बोट ठेवलेले असते. याबरोबरच मराठी साहित्यिकांनी विनोदाच्या अनेक प्रकारांचा समावेश त्यांच्या लेखनात केलेला आहे. यामध्ये शब्दनिष्ठ, प्रसंगनिष्ठ, कल्पनानिष्ठ, स्वभावनिष्ठ, उपरोध, उपहास, शाब्दिक कोट्या, अतिशयोक्ती, यासारख्या शाब्दिक आयुद्धाचा उपयोग करून विनोद निर्माण केला आहे. मराठी साहित्यात राम गणेश गडकरी, गंगाधर गाडगीळ, पु. ल. देशपांडे, शंकर पाटील, मीना प्रभू, शोभा बोद्रे यासारख्या लेखक, लेखिका यांनी त्यांच्या साहित्याच्या माध्यमातून विनोदाची निर्मिती केली आहे. मराठी प्रवासवर्णन या साहित्यप्रकारात लेखन करणाऱ्या गंगाधर गाडगीळ, पु. ल. देशपांडे, शोभा बोद्रे, मीना प्रभू यासारख्या लेखक, लेखिका यांनी आपल्या प्रवासवर्णनामधून विनोदाची निर्मिती केली आहे. शोभा बोद्रे यांच्या 'लेगॉसचे दिवस' मध्ये लेखिकेने आफ्रिका खंडातील नायजेरिया देशातील 'लेगॉस' या शहराला भेट देवून त्यांनी काही काळ त्याठिकाणी वास्तव्य केले होते. या काळात त्यांनी लेगॉसमधील समाज, तेथील माणसे जवळून पाहिली आहेत. त्यांचा अनुभव घेतला आहे. तेथील लोकांच्या वागण्या बोलण्यातील विसंगती लेखिकेने आपल्या मिशिकल शैलीने पुस्तकात टिपल्या आहेत. त्याचबरोबर त्यांनी तेथील समाजातील विसंगती टिपल्या आहेत. या सगळ्यामधून विनोद साकार झाला आहे.

साहित्याचा आढावा (Review of Literature)

मराठी साहित्यातील विनोदी साहित्याचे संशोधन, अभ्यास आजवर अनेक अभ्यासकांनी केला आहे. यामध्ये प्रा. डॉ. द. दि. पुंडे यांचा समावेश होतो. यांनी 'मराठीतील विनोदी वाङ्मय (उगम आणि विकास)' या प्रबंधांच्या आधारे अभ्यास केला आहे. याबरोबरच डॉ. विजया राजाध्यक्ष यांनी सुद्धा 'मर्दकरांची कविता: एक अभ्यास (यात विनोदी अंगाने विश्लेषण केले आहे.) याशिवाय डॉ. अ. ना. देशपांडे यांनी 'मराठी साहित्यातील उपरोध आणि उपहास' या विषयावर संशोधन केले आहे. यापूर्वी विनोदी साहित्याचे संशोधन संकल्पनात्मक आणि विविध साहित्य प्रवाहाच्या अनुषंगाने झाले आहे. मात्र मराठीमधील प्रवासवर्णनातील विनोदी साहित्याचे संशोधन अद्याप झालेले नाही. प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये मराठी प्रवासवर्णनातील 'लेगॉसचे दिवस' या पुस्तकातील विनोदाचा अभ्यास करायचा आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे (Objectives of Research)

- १) 'लेगॉसचे दिवस' या प्रवासवर्णनाच्या पुस्तकाचे स्वरूप स्पष्ट करणे
- २) 'लेगॉसचे दिवस' मधील विनोदाचे स्वरूप अभ्यासणे
- ३) 'लेगॉसचे दिवस' मधील विनोदाचे प्रकार समजून घेणे.

४) 'लेगॉसचे दिवस' मधील शोभा बोद्रे यांच्या विनोदी शैलीचे स्वरूप अभ्यासणे

संशोधनाची व्याप्ती (Research Scope) :

प्रस्तुत शोधनिबंधांत शोभा बोद्रे यांच्या 'लेगॉसचे दिवस' या प्रवासवर्णनपर पुस्तकाचा अभ्यास करायचा आहे. या पुस्तकात आफ्रिका खंडातील नायजेरिया या देशातील लेगॉस या शहरातील माणसे, त्यांची संस्कृती, त्यांचे लोकजीवन, त्यांचा जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोण या सर्वांचे चित्रण प्रस्तुत पुस्तकात आले आहे. परंतु या पुस्तकात लेखिका शोभा बोद्रे यांनी तेथील लोकांच्या जीवनातील विसंगतीवर मिशिकल शैलीने बोट ठेवले आहे. त्यातून विनोदाची निर्मिती झालेली आहे. त्यामुळे या शोधनिबंधांत केवळ 'लेगॉसचे दिवस' मधील विनोदाचाच अभ्यास केला आहे.

संशोधन पद्धती (Research Methodology):

- १) या शोधनिबंधासाठी वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे.
- २) प्राथमिक स्रोत म्हणून शोभा बोद्रे यांच्या 'लेगॉसचे दिवस' या पुस्तकाचा अभ्यास केला आहे.
- ३) विनोदी साहित्याची संकल्पना अभ्यासण्यासाठी विविध संदर्भ ग्रंथांचा अभ्यास केला आहे.

संशोधनाचे अभ्यास क्षेत्र (Area of Research) :

मराठी साहित्यात प्रवासवर्णन हा एक साहित्य प्रकार आहे. हा साहित्यप्रकार वस्तुनिष्ठ स्वरूपाचा असून तो आत्मनिष्ठ आहे. या साहित्यप्रकारामध्ये मध्ययुगीन, आधुनिक कालखंडात अनेक साहित्यिकांनी विनोदी लेखन केले आहे. संत साहित्यामध्ये तसेच बखर साहित्यातही प्रवासवर्णनपर साहित्याची बीजे पाहण्यास मिळतात. आधुनिक कालखंडात पंडिता रमाबाई यांनी 'इंग्लंडचा प्रवास भाग पहिला' हे प्रवासवर्णनाचे पुस्तक इ. स.१८८३ मध्ये लिहिले आहे. त्यानंतर गोडसे भटजी यांनी 'माझा प्रवास' हे पुस्तक लिहिले आहे. याचाच अर्थ असा सांगता येतो की, मराठी साहित्यात प्रवासवर्णन या साहित्य प्रकाराला समृद्ध परंपरा आहे. मराठी साहित्यात अनेक लेखकांनी विनोदी साहित्याची निर्मिती केलेली आहे. यामध्ये प्रवासवर्णनाच्या माध्यमातून विनोदी लेखन करणाऱ्या लेखकांच्यामध्ये गंगाधर गाडगीळ, पु.ल. देशपांडे, मीना प्रभू, शोभा बोद्रे यांसारख्यांचा समावेश आहे. परंतु विनोदी साहित्याचे तत्वज्ञान आणि चिकित्सा अनेक संशोधक, अभ्यासक, विचारवंत यांनी केली आहे. विनोदाचे तत्वज्ञान मांडताना आणि त्यांचे स्वरूप सांगताना डॉ. गो. मा. पवार म्हणतात की, "माणसांच्या ठिकाणी स्वतःच्या बौद्धिक समजुतीत उणेपणा असतो. व्यंग असते. त्यांच्या मनोधारनेत काही एक प्रकारचे व्यंग असते. त्यांच्या नैतिक आकलनात उणेपणा असतो. माणूस समाजात वावरताना त्यांच्या ठिकाणी असणारे व्यंग प्रकट होत असते. त्यांच्या शारीर वैशिष्ट्यात काही एक व्यंग असू शकते. अशा कोणत्यातरी प्रकारचे व्यंगाचे दर्शन घडल्यावर वा चित्रण पाहिल्यावर विनोदीची निर्मिती होते."१ विनोदी लेखक समाजातील किंवा व्यक्तीच्या स्वभावातील व्यंग, विसंगती मांडून विनोदाची निर्मिती करत असतात. त्यातून विनोदाची निर्मिती होत असते. विनोदांचे अनेक प्रकार आहेत. यांचा उल्लेख वर आलेलाच आहे. विनोदाने हास्य रसाची निर्मिती होत असते. त्यामुळे माणसांना त्या मधून आनंद मिळत असतो. विनोदाने माणसांचे मन हलके होते. विनोदामुळे माणसांना दैनंदिन जीवनातील अडी अडचणी, दुःख, त्रास यापासून काही काळ दिलासा मिळत असतो. विनोद हा दुःखावरील रामबाण उपाय आहे असे म्हटले जाते. असे असले तरी विनोदांच्या संबंधी प्रतिकूल मत मांडताना, संत रामदासांनी त्यांच्या 'दासबोध' या ग्रंथातील दशक सात मधील नवव्या समासात विनोदासंबंधी म्हटले आहे की,

“टवाळा आवडे विनोद ।

उन्मतास नाना छंद ।

तामसास अप्रमाद ।

गोड वाटे ॥२”

याचा अर्थ संत रामदास यांनी विनोदाचा निषेधच केला आहे. यांच्या मतानुसार टवाळखोर माणसांना विनोद आवडतो. अधम अथवा हीन दर्जाच्या माणसांना विनोद आवडत असतो. त्यांना कोणत्याही बाबींचे गांभीर्य नसते. म्हणून समर्थ रामदासांनी विनोदाचे समर्थन केले नाही. असे असले तरी, समाजात विनोद सांगणे, ऐकणे, लिहिणे ही एक हीन अभिरुची नसून ती चांगल्या अभिरुचीचे लक्षण आहे असे लोकांना वाटते. म्हणूनच ‘सर्वाना आवडे विनोद’ असेच म्हटले जाते. मराठी साहित्यात अनेक साहित्यिकांनी विनोदी कलाकृती निर्माण केल्या आहेत. उदाहरणार्थ श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर यांचे ‘सुदाम्याचे पोहे’ किंवा प्र. के. अत्रे यांचे ‘झेंडूची फुले’ या सारख्या अनेक उत्तमोत्तम कलाकृतीमधून विनोदाची पेरणी करून विनोद निर्मिती केलेली आहे. अशा विनोदी साहित्याने माणसांचे रंजन करून त्यांच्या जीवनात आनंद निर्माण करण्याचे काम विनोदी साहित्याने केले आहे. हे आपण नाकारू शकत नाही.

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये शोभा बोंद्रे यांचे ‘लेगॉसचे दिवस’ या प्रवासवर्णनाच्या पुस्तकातील विनोदाचे स्वरूप अभ्यासणार आहोत. शोभा बोंद्रे यांनी आफ्रिका खंडातील ‘नायजेरिया’ या देशातील ‘लेगॉस’ या शहराचा प्रवास केला आहे. त्यांनी काही काळ त्या ठिकाणी वास्तव्य केले आहे. या कालखंडात त्यांनी लेगॉस शहराचा आणि त्या शहराच्या जवळपासचा सारा प्रदेश फिरून पाहिला आहे. ‘लेगॉस’ मधील समाज, लोकजीवन, कला, संस्कृती, राजकारण, अर्थकारण इत्यादी त्यांनी जवळून पाहिले आहे. त्यांनी ते अनुभवले आहे. लेखिकेने ‘लेगॉस’च्या बोळा-बोळात भटकंती केली आहे. त्या ठिकाणी त्यांना आलेल्या विविध अनुभवांचे वर्णन त्यांनी ‘लेगॉसचे दिवस’ या पुस्तकात केले आहे. हे वर्णन करताना त्यांनी मिशिकल शैलीचा आधार घेत विनोदाची पेरणी केली आहे. याचा अभ्यास प्रस्तुत शोधनिबंधात करायचा आहे.

‘लेगॉसचे दिवस’ या प्रवासवर्णनामध्ये शोभा बोंद्रे यांनी विनोदाचे विविध प्रकार लीलया हाताळले आहेत. या प्रवासवर्णनाच्या पुस्तकात लेखिकेने प्रवासाला जाण्यापूर्वी व्हिसा काढताना त्यांना आलेल्या अडचणी ते लेगॉस मधील वास्तव्य या दोन टोकामधील अनुभवांचे चित्रण या पुस्तकात केले आहे. या पुस्तकात शोभा बोंद्रे यांनी विनोदाच्या सर्व प्रकारांचा यात मुक्तपणे वापर केलेला आहे. उदाहरणार्थ लेखिका नायजेरिया देशातील लेगॉस या शहरात जाणार असतात कारण त्यांचे पतीराज विजय नायजेरियाच्या एका पेट्रोलियम कंपनीमध्ये नोकरी करत असतात. त्यांच्याकडे त्यांना पहिल्यांदाच जायचे असते. त्यावेळी त्यांच्याकडे पासपोर्ट, व्हिसा (पारपत्र) नसते. त्यामुळे त्यांची धावपळ सुरू असते. त्यांच्या मनात अनेक प्रश्न असतात. त्यावेळी त्या गोंधळलेल्या असतात. त्यावेळी त्या स्वतःच म्हणतात की, “खरं म्हणजे एरवीच्या जीवनात माझं नाव वेंधळी गोंधळेकर ठेवल्यास शोभून दिसेल असा आनंद. आता तर आनंदालाच ऊत आला.”^३ या अवतरणातून शोभा बोंद्रे यांनी स्वतःच्या वेंधळेपणावर त्यांनी स्वतःच विनोद केला आहे. त्या म्हणतात की, माझं शोभा नाव बदलून वेंधळी गोंधळेकर असे ठेवल्यास ते शोभून दिसेल असे म्हणतात. या ठिकाणी त्यांनी आपल्यावरच आत्मनिष्ठ विनोद साधला आहे तसेच स्वभावनिष्ठ विनोद साधला आहे. एकाच वेळी दोन प्रकारचे विनोद साधले आहेत. त्यांनी आपल्या नावात शाब्दिक कोटी करून विनोद साधला आहे. लेखिकेला नायजेरिया देशातील लेगॉसला जायचे असते. परंतु अद्याप त्यांना व्हिसा मिळालेला नसतो. त्यांची व्हिसा काढताना फसवणूक झालेली असते. अशा वेळी त्या स्वतः दिल्ली येते जाण्याचा निर्णय घेतला. त्यावेळी त्या म्हणतात

की, “.. आता आधी लगीन पासपोर्टचं”४ असं म्हणून त्या पुन्हा स्वतःवरच विनोद करताना दिसतात. विमान प्रवासाचा अनुभव नसताना लेखिकेला दुसऱ्याने सांगितलेल्या अनुभवांमुळे त्यांची कशी फजिती झाली यांचे अनुभव सांगताना त्या म्हणतात की, मी फर्स्ट क्लासचे तिकीट काढले असल्याने मला रांगेत उभे राहावे लागणार नाही. असे त्यांच्या मैत्रिणीने त्यांना सांगितलेले असते. त्यामुळे त्या थेट विमानात बसण्यासाठी जातात. त्यावेळी त्यांना सुरक्षा रक्षकाने अडवले. त्यावेळी तो सुरक्षा रक्षक त्यांना म्हणतात की, “फर्स्टक्लास हो या इकॉनमी इधर फरक नाही पडता। जाओ, जाओ, लाईनसे आओ।” ५ सुरक्षा रक्षकाच्या या उद्धृत वागण्याने त्यांचा चेहरा पडला. परंतु तिथे उपस्थित असणाऱ्या सहप्रवाश्यांच्या समोर त्यांचा अपमान झाला असे त्यांना वाटले. या प्रसंगी तिथे उपस्थित लोक मात्र हसू लागले. यामधून तिथे प्रसंगनिष्ठ विनोद साधला आहे. विमान प्रवासात प्रवाशांना वेलकम ट्रिंक दिलेली असते. तुम्हाला कोणते ट्रिंक आणू. असे हवाई सुंदरी त्या प्रवाशाला म्हणताच तो शेजारचा सहप्रवासी चिडलेला असतो. कारण त्याला हवी असणारी विंडो शीट लेखिकेला मिळालेली असते. त्या प्रवाशाला ती शीट मिळाली नसल्याने तो हवाई सुंदरीवर खेकसताना म्हणतो की, “शेण आणा शेण! आणि ओत माझ्या डोक्यावर” ६ यामधून गंभीर वातावरण असलेल्या प्रसंगी त्याठिकाणी विनोद निर्माण होतो. या प्रसंगी प्रसंगनिष्ठ विनोद निर्मिती झालेली आहे. लेखिकेला नायजेरियाच्या प्रवासाचे थेट तिकीट मिळाले नाही. त्यांना आदिसबाबा येथे एक दिवसाचा थांबा घ्यायचा होता. त्या वेळी त्या एका हॉटेलात थांबल्या होत्या. अशा वेळी त्यांच्याकडे असणारी सारी कपडे विमानात राहिलेली असतात. आदिसबाबा येथे मात्र प्रचंड थंडी असते. आणि त्यांच्या अंगावर फारच तोकडे कपडे होते. अशावेळी त्यांना हॉटेलच्या लॉबीमध्ये जेवणासाठी बोलावले होते. परंतु त्यांच्या अंगावर तोकडे कपडे पाहून त्या स्वतःच म्हणतात, “माझ्या अंगावरचे अपुरे कपडे म्हणजे हिन्दी सिनेमातल्यासारखे. भारतात वस्त्रोद्योगाऐवजी, वल्कलोद्योग असावा अशी शंका निर्माण करणारे, अंग झाकायला अपुरे असणारे कपडे नव्हेत.” ७ या अवतरणांमधून लेखिकेने वस्त्रोद्योगाऐवजी व वल्कलोद्योग असे शब्द वापरून शाब्दिक कोटी केल्याचे दिसून येते. आदिसबाबा मध्ये असणारी प्रचंड थंडी संबंधी लेखिका म्हणतात की, “ हाडात शिरलेली थंडी माझ्या बोलण्यालाही कवटाळून बसली होती. हाड म्हटलं तरी न जाणाऱ्या लोचट कुत्रीसारखी. मी प्रयासाने तिला जिभेवरून हटवली.”८ या अवतरणांमधून प्रचंड थंडी असलेल्या वर्णन करताना त्यांनी प्रसंगनिष्ठ विनोद साधला आहे. लेखिका लेगॉसला पोहचल्यावर त्यांचे स्वागत करायला त्यांची घरात काम करणारी मोलकरीण मॅगदालीन त्यांना म्हणते की, “ वेलकोम मॅडाम” ९ या स्वागताने लेखिकेला मॅगदालीनच्या इंग्रजी भाषेचे हसू येते. कारण भारतामध्ये मॅडम असा शब्द प्रयोग केला जातो. परंतु मॅगदालीनच्या भाषेवर नायजेरियन भाषेचा प्रभाव असल्याने, लेखिकेला ते ऐकताना थोडे वेगळे वाटते. त्यामध्ये त्यांना भाषिक व्यंग जाणवते. त्यामुळे लेखिकेला हसू येते. या ठिकाणी त्यांनी प्रसंगनिष्ठ विनोद आणि शब्दनिष्ठ विनोद साधला आहे. कारण भारतीय इंग्रजी भाषेचे उच्चार आणि नायजेरियन भाषेतील उच्चार यात फरक दिसून आला आहे. त्यामुळे विनोदाची निर्मिती झालेली आहे. लेगॉसमधील सामाजिक परिस्थिती भारतापेक्षा भिन्न आहे. लेगॉसमध्ये नागरिकांना वेगवेगळ्या समस्यांना सामोरे जावे लागते. तेथे नागरी समस्या मोठ्या प्रमाणात आहेत. याबाबत शोभा बोंद्रे म्हणतात की, लेगॉसमध्ये सगळीकडे घाणीचे साम्राज्य पसरलेले असते. त्यांच्या माळ्याने बागेत खत टाकलेले असते. त्यांची दुर्गंधी सगळीकडे पसरलेली असते. त्याबाबत त्यांच्या शेजाऱ्यांनी त्यांच्याकडे तक्रार केलेली असते. त्यामुळे त्यांचे पती विजय शरमिंदा झालेले असतात. त्यावेळी त्या म्हणतात की, “ आता काय करणार ? जमिनीवर पसरलेले खत परत ट्रकमध्ये थोडंच भरता येणार? शेणखत टाकतो असं माळी म्हणाला होता पण हे तर सोनखत टाकलेलं दिसतंय” १० या अवतरणांमधून लेखिकेने सोनखत असं म्हणून शाब्दिक कोटी केलेली आहे. तसेच या प्रसंगी प्रसंगनिष्ठ विनोदसुद्धा साधला आहे. आपल्या बागेत मोठ्या प्रमाणात फळ भाज्या पिकल्या आहेत. त्यांचे काय करायचे हा प्रश्न शोभा बोंद्रे यांना पडलेला असतो. त्या आपले पती विजय यांना अतिशयोक्तीने म्हणतात की, “ .. उद्यापासून मी

काकडीच्या कायरसाने आंघोळ करणार आहे. कैऱ्यांचा गर काढून शांपू आणि साबण म्हणून वापरणार आहे. वांग्याचा ताजा ताजा रस आपण दोघं दररोज ब्रेकफास्ट म्हणून पिऊ”११ येथे त्यांनी अतिशयोक्तीने फळ भाज्यांच्यावरून विनोद साधला आहे. याठिकाणी त्यांनी अतिशयोक्तीचा विनोद साधला आहे. नायजेरियन देशात, समाजामध्ये, संस्कृतीमध्ये पैसा हा सर्वश्रेष्ठ आहे. असे मानले जाते. विशेषतः नायजेरियातील मुली, स्त्रीया या केवळ पैशांसाठी कोणाशीही लग्न करण्यासाठी तयार असतात. जर एखाद्या साठ सत्तर वर्षांच्या माणसाजवळ भरपूर पैसा असेल तर वीस वर्षांची मुलगीसुद्धा त्या साठ सत्तर वर्षांच्या वृद्धाशी लग्न करण्यास तयार होते. लेगॉसमधील इफोचा भाजीवाला पंच्याहत्तर वर्षांचा आहे. त्यांच्याकडे भरपूर पैसा आहे म्हणून त्यांच्याशी एका तीस वर्षांच्या मुलीने लग्न केले होते. कारण तेथे पैश्याला सर्वात अधिक महत्व दिले जाते. यासंबंधी लेखिका तेथील एक उदाहरण देताना म्हणतात की, “ नुकतच लग्न झालेलं एक जोडपं. लग्नानिमित्त नवऱ्याने नवीकोरी मर्सिडिस खरेदी केली. रविवारी सुट्टीच्या दिवशी नवराबायको ह्या गाडीतून लांब फिरायला गेले. त्यांच दुदैव ! कोणीतरी नतदृष्ट इसमाने गाडीवर मोठा धोंडा फेकून मारला. दुसऱ्या दिवशी हॉस्पिटलमध्ये बाकावर बसलेली ती नवपरिणिता ह्या प्रसंगाबद्दल आपल्या मैत्रिणीला सांगत होती, ‘नशीब माझं ! धोंडा गाडीला नाही लागला, नवऱ्याच्या कपाळात बसला.’”१२ या अवतरणामधून त्या नवपरिणीत स्त्रीला आपल्या नवऱ्यापेक्षा गाडीची जास्त काळजी असल्याचे दिसून येते. येथे माणुसकीपेक्षा पैसा सर्वश्रेष्ठ आहे हेच यातून लक्षात येते. यामधून त्या नवपरिणीत स्त्रीच्या स्वभावाचे दर्शन या मधून घडते. या ठिकाणी लेखिकेने स्वभावनिष्ठ विनोदाची निर्मिती केली आहे असे दिसून येते. या प्रवासवर्णनाच्या माध्यमातून शोभा बोद्रे यांनी नायजेरिया देशातील राजकीय परिस्थितीवर भाष्य करताना म्हटले आहे की, “ नायजेरियात नाटकवाले पुष्कळ, नाटकही खूप होतात. पण एका नाटकाचे पंचवीस प्रयोग झाले असं भाग्य कोणाच्याही नशिबी नाही. अपवाद एकाच ! गेली पस्तीस वर्षे देशाच्या रंगमंचावरून चाललेले राजकीय प्रहसन-- ‘लोकशाही नावाचा नायजेरियन फार्स’”१३ याउद्दारातून लेखिकेने नायजेरियातील राजकीय भाष्य करताना त्या देशातील लोकशाही व्यवस्थेचा उपहास केला आहे. या उपहासातून त्यांनी विनोद साधला आहे. नायजेरियातील सामाजिक परिस्थिती विषयी भाष्य करताना लेगॉसमधील चोरांच्या सुळसुळाटा बाबत बोलताना त्या म्हणतात की, सणवार आल्यावर लेगॉसमध्ये चोरांचा कहर माजलेला असतो. अशावेळी त्यांना सरकार प्रतिबंध घालण्यास अपुरे पडतात. चोर राजरोसपणे चोरी करतात, तेथील नागरिकांना मारहाण करतात. म्हणून लेखिका चोरांना उपरोधाने म्हणतात की, “ ह्या किल्ल्या घ्या चोर भाऊ ! अनमान करू नका, काय हवं ते घेऊन जा. घर आपलंचं आहे.” १४ या विचारामधून लेखिकेने उपरोधिकपणे बोलून विनोदाची निर्मिती केली आहे असे दिसून येते. एकंदरीतच ‘लेगॉसचे दिवस’ या पुस्तकात शोभा बोद्रे यांनी नायजेरियातील समाज, संस्कृती, शासन व्यवस्था, तेथील ढासळलेली लोकशाही व्यवस्था यांचे प्रत्ययकारी चित्रण करताना, त्यांनी विनोदी शैलीने या पुस्तकाचे लेखन केले आहे.

निष्कर्ष:

- १) मराठी साहित्यात विनोदी साहित्याची मोठी परंपरा आहे.
- २) शोभा बोद्रे यांनी प्रवासवर्णनाच्या माध्यमातून विनोदी लेखन केले आहे.
- ३) शोभा बोद्रे यांनी ‘लेगॉसचे दिवस’ या प्रवासवर्णनाच्या माध्यमातून त्या ठिकाणच्या समाजजीवनाचे, संस्कृतीचे, समाजातील प्रथा, परंपरा जीवनाकडे पाहण्याचा त्यांचा दृष्टिकोण यांचे दर्शन विनोदाच्या माध्यमातून घडविले आहे.
- ४) शोभा बोद्रे यांनी ‘लेगॉसचे दिवस’ या पुस्तकातून शब्दनिष्ठ, प्रसंगनिष्ठ, अतिशयोक्ती, उपहास, उपरोध, शाब्दिक कोट्या यासारख्या विनोदांची निर्मिती केली आहे.

५) शोभा बोंद्रे यांनी आपल्या प्रवासवर्णनाच्या माध्यमातून लेगॉसमधील समाजजीवनाचे चित्रण करताना त्यातील व्यंग, विसंगती यांचे प्रत्ययकारी चित्रण विनोदाच्या सहाय्याने केले आहे.

संदर्भ सुची :

- १) पवार गो. मा. (२००८) मराठी विनोद, मौज प्रकाशन मुंबई, तृतीय आवृत्ती, पृष्ठ १
- २) संत रामदास - दासबोध, दशक ७, समास ९, पृष्ठ १६
- ३) शोभा बोंद्रे : लेगॉसचे दिवस, मॅजेस्टिक प्रकाशन, मुंबई, प्रथम आवृत्ती १९९९, पृष्ठ ७
- ४) उनि पृ. ११
- ५) उनि पृ. २३
- ६) उनि पृ. २४
- ७) उनि पृ. २७
- ८) उनि पृ. २९
- ९) उनि पृ. ३१
- १०) उनि पृ. ४९
- ११) उनि पृ. ५०
- १२) उनि पृ. ६५
- १३) उनि पृ. १२८
- १४) उनि पृ. १४६